

Karaimi troccy oczami Juliana Kurtza w 1847 roku

RAFAŁ WITKOWSKI

 0000-0001-5994-3773

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

The Trakai Karaites Through the Eyes of Julian Kurtz in 1847

SUMMARY: In 1847, Julian Kurtz published an account of his visit to Trakai, where he met Karaites, in the magazine “Biblioteka Warszawska”. He expanded on his direct conversations and observations based on his reading of the works of Tadeusz Czacki, the first studies by Abraham Firkowicz, and others. Julian Kurtz’s article is an example of scientific and ethnographic interest in the Karaites in the mid-19th century.

KEYWORDS: Karaites, Trakai, Julian Kurtz, ethnographic account.

Julian Marcei Kurtz (1828–1873) należy do grona polskich uczonych wieku XIX, którzy nadal czekają na swego odkrywcę. Jego rozprawy, drukowane w ówczesnych czasopismach, przyciągają uwagę bardzo wąskiego grona badaczy. Tak było w przypadku pracy Kurtza dotyczącej filozofii Platona¹, która w 1849 roku ukazała się na łamach „Biblioteki Warszawskiej”². W tym samym czasopiśmie³ dwa lata wcześniej wydrukowano jego relację z podróży do Trok⁴, której znaczna część poświęcona została spotkaniu autora z Karaimami. Nie jest to oczywiście jedyny przekaz tego rodzaju z epoki, ale warto podkreślić, że Kurtz nie tylko spotkał Karaimów, rozmawiał z nimi i zapisał swoje wrażenia, ale także zapoznał się z dostępną mu wówczas literaturą naukową. Jego drukowana relacja stanowi *de facto* efekt powiązania lektury z osobistym doświadczeniem. Podstawowym źródłem informacji pozostawało dla Kurtza opracowanie Tadeusza Czackiego z 1804 roku, które bez wątplenia można uznać za przełomowe w badaniach nad przeszłością Karaimów zamieszkujących państwo polsko-litewskie⁵. Życie Czackiego i jego dzieło były przedmiotem wielu analiz⁶,

-
- 1 Por. T. Mróz, *Juliana Kurtza próba pogodzenia filozofii dziejów Cieszkowskiego z chrześcijańskim odczytaniem Platona*, „Sofia” 2009, nr 9.
 - 2 J. Kurtz, *Platon; jego stosunek do Sokratesa i jego pojęcie piękności*, „Biblioteka Warszawska” 1849, t. 2–3.
 - 3 Por. podstawowe informacje zawarte w: S. Mękarski, *O genezie „Biblioteki Warszawskiej” i jej charakterze w latach 1841–1863*, „Pamiętnik Literacki” 1925–1926, z. 1–4.
 - 4 J. Kurtz, *Wycieczka do Trok (Wyjątek z dziennika podróży po kraju)*, „Biblioteka Warszawska” 1847, t. 4.
 - 5 Rozprawa została ukończona w 1804 roku i ukazała się jako druga praca w książce *Rozprawa [!] o Żydach*: T. Czacki, *Rozprawa o Karaitach*, w: tegoż, *Rozprawa [!] o Żydach*, Wilno 1807; przedruk: *O Karaitach*, w: *Pomniki historii i literatury polskiej*, t. 2, wyd. M. Wiszniewski, Kraków 1835; kolejna edycja: *Rozprawa o Karaitach*, w: tegoż, *Rozprawa o Żydach i Karaitach*, z. 2, Kraków 1860.
 - 6 A. Knot, *Czacki Tadeusz (1765–1813)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4: *Chwalczewski Jerzy – Dąbrowski Ignacy*, red. W. Konopczyński i in., Kraków 1938; A. Osiński, *O życiu i pismach Tadeusza Czackiego...*, Krzemieniec 1816; J.I. Kraszewski, *Pierwsze prace Tadeusza Czackiego S. [tarosty] N. [owogrodzkiego]*, „Athenaeum” 1846, z. 2; P. Chmielowski, *Tadeusz Czacki. Jego życie i działalność wychowawcza*, Petersburg 1898 (tu przede

które przybliżyły okoliczności jego zainteresowania się Karaimami i opisały wartość naukową tej rozprawy⁷. Zapewne pośrednio przez lekturę Czackiego Kurtz poznał dzieła wcześniejszych autorów: Josepha Scalinger (1540–1609), Johanna Christopha Wolffa (1683–1739) i Jakoba Triglanda Młodszego (1652–1702). Na uwagę zasługuje także wzmianka o rękopisach odnalezionych przez Abrahama Firkowicza (1786–1874), które później miały wejść w skład tzw. pierwszej kolekcji, sprzedanej Bibliotece Imperialnej w Sankt-Petersburgu⁸. W 1839 roku Firkowicz rozpoczął swoje prace inwentaryzatorskie na cmentarzu w Czufut-Kale, podróżując jednocześnie po Krymie i Kaukazie w poszukiwaniu informacji o Karaimach⁹.

Wspominał także Kurtz osobistości świata żydowskiego, których portrety miały znajdować się powszechnie w domach żydowskich: rabina płockiego Mojżesza Leiba, gaona wileńskiego Eliasza ben Salomona Zalmana (1720–1797) oraz magida z Kozieniec Isroela Hopsztajna (1733 lub 1736/1737–1814). Warto zauważyć, że w grupie tej znajdowali się zarówno zwolennicy chasydyzmu, np. słynny kaznodzieja z Kozieniec, jak i jego zdecydowani przeciwnicy, np. gaon wileński Zalman.

Kurtz powoływał się także na dwa artykuły wydrukowane już za jego życia. Jednym z nich było studium o Karaimach opublikowane na łamach „Biblioteki Warszawskiej” w 1844 roku¹⁰, a drugim nieokreślony bliżej artykuł z francuskiego czasopisma „Annales de philosophie chrétienne”, założonego w 1830 roku przez Augustina Bonnetty’ego.

Niniejszy tekst stanowi kolejny przykład stale rosnącego w XIX wieku naukowego zainteresowania Karaimami, ich religią i wyjątkową kulturą,

wszystkim o Liceum Krzemienieckim); C. Langier, *Tadeusz Czacki. Pisarz, patriota, działacz oświatowy*, Częstochowa 2007; E. Danowska, *Tadeusz Czacki 1764–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006 (tu najszersze opracowanie i bibliografia).

7 Por. M. Pawelec, *Tadeusza Czackiego spotkania z Karaimami*, „Almanach Karaimski” 2017, t. 6.

8 O. Vasilyeva, *The Firkovich Odessa Collection. The History of Its Acquisition and Research, Present Condition and Historical Value*, „Studia Orientalia” 2003, t. 95.

9 M. Pawelec, *Z dawnych XIX-wiecznych relacji podróżniczych*, cz. 1: *Ślady Abrahama Firkowicza w Dzufut Kale*, „Awazymyz” 2011, nr 9.

10 [b.a.], *O żydach Karaimach*, „Biblioteka Warszawska” 1844, t. 2.

jaka na przestrzeni wieków wyłoniła się w państwie polsko-litewskim¹¹ oraz współlistniała na Krymie. W XIX wieku obie te wspólnoty znalazły się w granicach jednego państwa, co poniekąd ułatwiło porównawcze analizy, owo rosnące zainteresowanie przyniosło zaś *stricte* naukowe (badawcze) prace, oparte na dostępnych źródłach, przygotowane przez uczonych (historyków, etnologów, religioznawców czy filologów) z akademickim przygotowaniem.

Julian Kurtz, *Wycieczka do Trok*
(Wyjątek z dziennika podróży po kraju)
„Biblioteka Warszawska. Pismo poświęcone
naukom, sztukom i przemysłowi” 1847, t. 4, s. 428–431

[428]

[...] Do godniejszych wzmianki faktów, jakie zaszły w późniejszym czasie w Trokach, należą: zwiedziny zamku przez Kontaryniego, posła weneckiego, i uprzejme podjęcie jego przez Kazimierza Jagiellończyka, pobyt w tymże zamku szacha Achmeta, chana kapczackiej ordy; obłożna choroba Kazimierza IV, zmarłego w Mereczu, i na koniec zburzenie zamków i miasta roku 1655, w epoce strasznej dla całej okolicy. Tak więc przecierpiawszy niejedne murołomy, wspaniałe zamki ostały odtąd podobno pustkowiem. Gród zaś i stolica Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie przemieszkiwali litewscy i ruscy najmożniejsi panowie, gdzie sejmowała [429] szlachta, goniła na ostre i turniejowała chwacka młodzież, przeobraził się w nikczemną i głuchą mieścinę, zaludnioną samymi niemal Karaitami. Nie od rzeczy też będzie coś pomówić o tych ostatnich. Załedwie wkroczysz w progi tego miasta, ujrzysz tu ludzi czarnowłosych, śniadawej cery, i acz w ubiorze chrześcijańskim, zda ci się może, iż to nasze zewnętrznie zreformowane Żydki. Zagadniesz którego o co, a odpowie ci w języku czystopolskim, tak że ani w głosie, ani w toku mowy niełatwo uchwycisz coś żydowskiego. To są Karaici. Gałąź ta plemienia Izraela krzewi się tu od XIV wieku. Witold wyprowadził z Krymu 483 rodziny i do Trok przesiedlił. Podobny zabór miał mieć miejsce dla Łucka

11 Z wielu prac w języku polskim – por. np. S. Gąsiorowski, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, wyd. 2 popr. i uzup., Kraków 2020.

i Halicza. Za świadectwem osób miejscowych Karaita różni się od naszego Żyda większą czystością w mieszkaniu, a nade wszystko uczciwością. Zwierzchność trocka, sprawująca urząd sądowniczy, nie zapamięta, aby kiedykolwiek Karaita dopuścił się jakiego morderstwa lub innej ciężkiej zbrodni. Uczciwość Karaitów przeszła nawet w przysłowie. Atoli uderzająca jest niekiedy ich krnąbrność, wysokie rozumienie o sobie i pewien rodzaj zuchwalstwa w obejściu. Język tatarski jest u nich w domu językiem potocznej rozmowy. Czacki mówi, że odwołują się w sprawach znacznej wagi do rabina w Kakaba [!] w Krymie i używają ksiąg do modlitwy tłumaczonych w Kale, co wszakże sprawdzić nie miałem sposobności. Wiadomo mi tylko od nich, iż mają także swego rabina w Trokach i ten jest uważany dziś za ich głowę. Co do różnicy w dogmatach wiary, ta głównie polega na odrzuceniu tradycji i wszelkich objaśnień i tłumaczeń kabały. To nawet naprowadziło etymologów na wywód ich nazwy od *cara*, co w babilońskim hebrajskiego języka rozumieniu znaczy 'pismo', którego to jedynie Karaici się trzymają, gdy tymczasem inni poważają krom Starego Testamentu i Talmud (naukę w całym znaczeniu tego wyrazu) jako skład ustnych rozkazów Boga, odebranych przez Mojżesza i tradycyjnie zachowanych.

Czy Karaici odbierają jakie kary plag w pięty, sposobem tureckim, czy nie wydają dziewcząt przed trzynastym ro[430]kiem za mąż; czy przed zamążciem nie pozwalają tymże zupełnie wychodzić na miasto itp., jak Czacki utrzymuje, tego nie wiem. Krótki pobyt w Trokach był mi na przeszkodzie do przeświadczenia się o tych szczegółach.

W przystroju wnętrza siedzib zastanawiały mię nader rzadkie u naszych Izraelitów ład i ochędóstwo. Nie zauważyłem tu wprawdzie wizerunków owych mężów będących przedmiotem czci domowej, owych larów i penatów polskiego Żydostwa, jak np. Mojżesza Lejbla, rabina Płocka, wiecznej u nich pamięci Eliasza z Wilna, Magity z Kozienic itd., rozpamiętywaniem żywota których budują się nasi Izraelici. Ale za to porządek w sprzętach przypomniał mi chędogą chatkę naszego zamożnego kmiotka.

Co do początku sekty Karaitów, zdanie dziś jeszcze nie jest ustalone. Według Wolfiusa uczeni dzielą się na dwa stronnictwa w tym względzie: jedni ich mają za potomków sekty saducejczyków z VII wieku, drudzy zaś, jak Scaliger i Trigland, wyprowadzają ich rodowód z dawniejszej epoki

i nie mieszają zupełnie z saducejczykami. Niezmiernie ważne nie tylko dla lubowników egzegetyki i hermeneutyki świętej, ale dla wszystkich paleografów i historii Karaitów są odkrycia, jakie poczynił Abraham Firkowicz w czasie swoich w tym celu przedsięwziętych podróży po Krymie. Ze 109 znalezionych przez niego zabytków starożytności hebrajskiej połowa niemal składa się z rękopismów mogących służyć za szacowne warianty do tekstu Starego Testamentu, a wiadomo, że Karaici niezawisłe żyjąc od innych sekt, w większej czystości przytrzymali Pismo Święte¹². Z tych to pomników przekonywamy się po części, że ciż Karaici w VIII wieku stale już byli osiedleni w Krymie, że Chozarowie [!], naród straszny dla innych, zostawał przez czas pewien pod ich moralnym władztwem; że na koniec sektę tę uorganizował Anan pod wpływem pierwotnych pojęć judaizmu, ogniskujących się w Persji. [431]

Prawdopodobnym więc jest, że Karaici, co jakby na pokaz, czym był kiedyś naród żydowski, przyszłym wiekom zostawieni, są potomkami garstki Izraelitów oddzielonej od swych braci przed niewolą babilońską. Atoli p. Bonettes w „Annales de philosophie chrétinne” wręcz odmienne przytacza świadectwo o ich osadzie w pustyni Hil, o trzy dni drogi od Bagdadu, zwiedzanej przez misjonarza Wolfa. W odpowiedzi na pytania zadawane przez tegoż misjonarza Karaici oświadczyli, że to właśnie podczas niewoli przodkowie ich, oburzeni na widok kalania przez braci święcie im przekazanego obrządku domieszczeniem nienawistnych zasad chaldejskich, przenieśli się już na brzegi wód Babilonu. Niemniej, że po powrocie z niewoli odłączyli się od reszty, by nie uczestniczyć w jej zdrożnościach, i usunęli w to miejsce, gdzie dziś ich ta częśćka przebywa. Orobio z Nizoziemu (Niderlandów) usiłował dowieść, że Zbawiciel pochodził z Karaitów. Miała niegdyś istnieć genealogia ksiąg karaickich, wywodząca ich od Adama, a na skórze rybiej pisana. Bar-Li-Meha, Karaita z Litwy, i Niemiec Ritanellus z Trok czytali takową podobno. W ogóle snadno u Karaitów znaleźć gościnne przyjęcie i wielce są radzi przybyłcowi u siebie. [...]

12 Bliższe szczegóły o tych odkryciach, jako też o historycznym rozgałęzieniu się Karaitów, znajdzie czytelnik w „Bibliotece Warszawskiej” z roku 1844, tom 2 [przyp. oryg.].

Bibliografia

Źródła

- [b.a.], *O Żydach Karaimach*, „Biblioteka Warszawska” 1844, t. 2, s. 413–424.
- Czacki, Tadeusz, *O Karaitach*, w: *Pomniki historii i literatury polskiej*, t. 2, wyd. M. Wiszniewski, Kraków 1835, s. 127–146.
- Czacki, Tadeusz, *Rozprawa o Karaitach*, w: tegoż, *Rozprawa [!] o Żydach*, Wilno 1807, s. 247–272.
- Czacki, Tadeusz, *Rozprawa o Karaitach*, w: tegoż, *Rozprawa o Żydach i Karaitach*, z. 2, Kraków 1860, s. 135–148.
- Kurtz, Julian, *Platon; jego stosunek do Sokratesa i jego pojęcie piękności*, „Biblioteka Warszawska” 1849, t. 2, s. 281–318, t. 3, 101–130.
- Kurtz, Julian, *Wycieczka do Trok (Wyjątek z dziennika podróży po kraju)*, „Biblioteka Warszawska” 1847, t. 4, s. 421–435.

Opracowania

- Chmielowski, Piotr, *Tadeusz Czacki. Jego życie i działalność wychowawcza*, Petersburg 1898.
- Danowska, Ewa, *Tadeusz Czacki 1764–1813. Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006.
- Gąsiorowski, Stefan, *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku*, wyd. 2 popr. i uzupeł., Kraków 2020.
- Knot, Antoni, *Czacki Tadeusz (1765–1813)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4: *Chwalczewski Jerzy – Dąbrowski Ignacy*, red. W. Konopczyński i in., Kraków 1938, s. 144–146.
- Kraszewski, Józef Ignacy, *Pierwsze prace Tadeusza Czackiego S.[tarosty] N.[owogrodzkiego]*, „Athenaeum” 1846, z. 2, s. 5–66.
- Langier, Cecylia, *Tadeusz Czacki. Pisarz, patriota, działacz oświatowy*, Częstochowa 2007.
- MękarSKI Stefan, *O genezie „Biblioteki Warszawskiej” i jej charakterze w latach 1841–1863*, „Pamiętnik Literacki” 1925–1926, z. 1–4, s. 484–498.
- Mróz, Tomasz, *Juliana Kurtza próba pogodzenia filozofii dziejów Cieszkowskiego z chrześcijańskim odczytaniem Platona*, „Sofia” 2009, nr 9, s. 91–101.
- Osiński, Alojzy, *O życiu i pismach Tadeusza Czackiego...*, Krzemieniec 1816.
- Pawelec, Mariusz, *Tadeusza Czackiego spotkania z Karaimami*, „Almanach Karaimski” 2017, t. 6, s. 135–162. <https://doi.org/10.33229/ak.2017.6.04>
- Pawelec, Mariusz, *Z dawnych XIX-wiecznych relacji podróżniczych, cz. 1: Śladami Abrahama Firkowicza w Dzufut Kale*, „Awazymyz” 2011, nr 9, s. 20–23. <https://doi.org/10.33229/az.556>

Vasilyeva, Olga, *The Firkovich Odessa Collection. The History of Its Acquisition and Research, Present Condition and Historical Value*, „Studia Orientalia” 2003, t. 95, s. 45–53.